

Yol Analizi

Model Tanımlama

Dr. Kubra Atalay Kabasakal
Bahar 2023

Bir Araştırma Senaryosu: Hastalık Faktörleri

- Veri setini okuma

```
library(readr)
veri <- read_table("illness.dat", col_names = FALSE)
colnames(veri) <- c("form", "stres", "hastalik", "egzersiz", "dayanıklilik")
```

- Yol modelini kurma

```
library(lavaan)
yol_model <- 'stres      ~ egzersiz + dayanıklilik
              hastalik  ~ egzersiz + dayanıklilik + form + stres
              form      ~ egzersiz + dayanıklilik
egzersiz ~~ dayanıklilik'
yol_fit <- sem(yol_model, veri)
```

Yol Analizi Modeli

- Veri modellemedeki düşünce **gözlenen kovaryans matrisinin bir grup değişken arasındaki varsayılan ilişki tarafından üretilip üretilmeyeceğini** test etmektir.
- Bir varyans bir değişkende gözlenen birimsel farklılıkları yakalamanın istatistiksel bir yoludur. Ele alınan değişkene göre birimler birbirlerinden ne kadar farklılık gösterirler sorusunun cevabını verir. Örneklem varyansı karelerin toplamının serbestlik derecesine oranıdır.
- Bir kovaryans iki değişkene ait değerlerin birlikte nasıl değişim gösterdiğini belirtmenin istatistiksel bir yoludur. X ve Y değişkenleri arasındaki kovaryans:

$$Cov_{XY} = r_{XY} S_X S_Y$$

- Pearson korelasyonunun, r_{XY} , aksine kovaryans standartlaştırılmamıştır. Kovaryans, X ve Y değişkenleri arasındaki ilişkinin gücüne ek olarak X ve Y değişkenlerindeki değişkenlikleri de yansıtır.

Yol Analizi Modeli

- Varsayılan model belli bir varyans ve kovaryans deseni gerektirir ki bu varyans ve kovaryans deseni **üretilmiş varyans ve kovaryans** matrisi (reproduced variance and covariance matrix) olarak adlandırılır.
- Bu matris çoğunlukla **üretilmiş kovaryans matrisi** (reproduced covariance matrix) olarak kısaltılır.

Yol Analizi Modeli

- Gözlenen kovaryans matrisi ve üretilmiş kovaryans matrisi arasındaki fark **artık kovaryans matrisini** (residual covariance matrix) oluşturur.
- Eğer **artık kovaryans matrisinin** bütün elemanları **sıfır**sa, varsayılan model veriyle **tamamen eşleşmiş** demektir (mükemmel model-veri uyumu)
- Eğer artık kovaryans matrisinin bütün elemanları **sıfır değilse**, varsayılan **model ve veri arasında bir takım uyumsuzluklar vardır.**

Yol Analizi Modeli

- Yol analizi modelinde **sıfır hipotezi**, model tarafından üretilen **kovaryans matrisinin gerçek veriyle (örneğin, gözlenen kovaryans matrisiyle)** tamamen eşleştiğidir.

$$\Sigma = \hat{\Sigma}$$

Burada

- Σ (sigma): gözlenen değişkenlerin evren kovaryans matrisi
- $\hat{\Sigma}$: model tarafından üretilen kovaryans matrisi
- Yol analizi modelinde, sıfır hipotezinin reddedilmesi istenmez! Bu nedenle, genel model uyumunu test etmek için kullanılan **olabilirlik oranı (ki-kare)** testinin **p-değerinin yüksek olması istenir**.

Yol Analizi Modeli

- **Artık kovaryans matrisi** model tarafından açıklanmayan varyans ve kovaryansları içeren matristir. Aşağıdaki eşitlikle hesaplanır:

$$S - \hat{\Sigma}$$

S örneklemden elde edilen gözlenen kovaryans matrisidir.

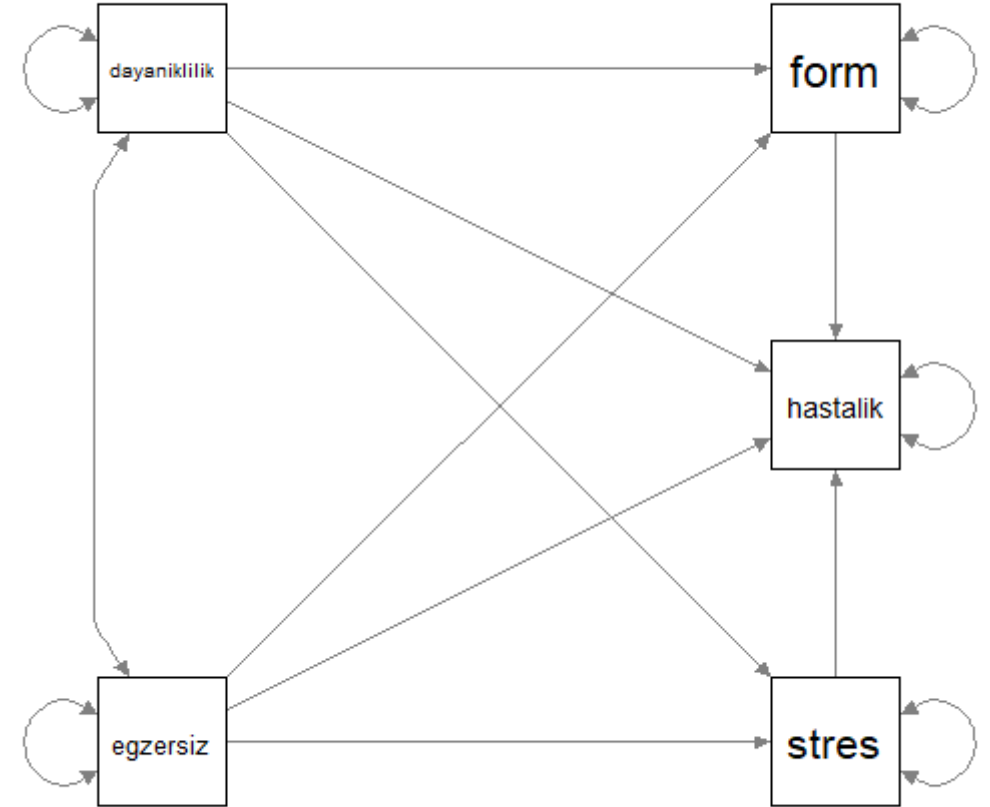
- Gözlenen değişkenler arasındaki bütün varyans ve kovaryanslar model tarafından açıklandığı zaman artık **kovaryans matrisinin bütün öğeleri sıfır olacaktır.**
- Aksi halde, artık kovaryans matrisinin sıfırdan farklı olacaktır.

Bir Araştırma Senaryosu:

Hastalık Faktörleri (Yol Şeması)

```
library(semPlot)

semPaths(yol_fit,
  rotation=2,
  sizeMan = 10,
  edge.label.cex = 1.15,
  style = "ram")
```


Evren Kovaryans Matrisi

- hastalık faktörleri örneği için gözlenen değişkenlerin evren kovaryans matrisi Σ aşağıdaki gibidir:

$$\begin{bmatrix} VAR_{y_1} & & & & \\ COV_{y_2,y_1} & VAR_{y_2} & & & \\ COV_{y_3,y_1} & COV_{y_3,y_2} & VAR_{y_3} & & \\ COV_{x_1,y_1} & COV_{x_1,y_2} & COV_{x_1,y_3} & VAR_{x_1} & \\ COV_{x_2,y_1} & COV_{x_2,y_2} & COV_{x_2,y_3} & COV_{x_2,x_1} & VAR_{x_2} \end{bmatrix}$$

- Σ kare ve simetrik bir matristir ve matriste çoğunlukla alt üçgen ve köşegen öğeleri yazılır.

Kovaryans Matrisi

```
lavInspect(yol_fit, what = "sampstat")
```

```
## $cov
##          stres  hastlk    form  egzrsz  dynkll
## stres      4914.30
## hastalik    1788.53 3800.64
## form        -626.50 -766.86 1508.78
## egzrsiz     -394.80 -306.72 1008.96 4883.67
## dayaniklilik -833.34 -375.54 242.74   9.12 1496.50

## $cov
##          stres  hastlk    form  egzrsz  dynkll
## stres      4913
## hastalik    1621  3695
## form        -214  -637 1508
## egzrsiz     -390  -304 1007  4884
## dayaniklilik -833  -375 241   0  1496
```

```
lavInspect(yol_fit, what = "resid")
```

```
## $cov
##          stres  hastlk    form  egzrsz  dynkll
## stres      0.810
## hastalik    167.956 105.451
## form        -412.084 -129.596  0.605
## egzrsiz     -5.073  -2.285  1.467  0.000
## dayaniklilik -0.728  -0.568  1.881  9.118  0.000
```

Model gözlemleri:

- bir yol modelindeki gözlenen değişkenler arasındaki varyans ve kovaryanslardır.
- Model gözlemlerinin sayısı v gözlenen değişkenlerin sayısı olmak üzere $v(v + 1)/2$ 'ye eşittir.
- hastalık faktörleri örneğine göre, $v = 5$ ve $v(v + 1)/2 = 15$

$$\begin{bmatrix} VAR_{y_1} & & & & \\ COV_{y_2,y_1} & VAR_{y_2} & & & \\ COV_{y_3,y_1} & COV_{y_3,y_2} & VAR_{y_3} & & \\ COV_{x_1,y_1} & COV_{x_1,y_2} & COV_{x_1,y_3} & VAR_{x_1} & \\ COV_{x_2,y_1} & COV_{x_2,y_2} & COV_{x_2,y_3} & COV_{x_2,x_1} & VAR_{x_2} \end{bmatrix}$$

Model Parametreleri:

Modelden kestirilen parametre sayısı

- ya gözlenen ya da gözlenmeyen **dışsal değişkenlerin varyanslarının ve kovaryanslarının sayısı** ve
- **gözlenen değişkenlerden içsel değişkenlere olan doğrudan etkilerin sayısı** toplamıdır.

Model Parametreleri:

- Hastalık faktörleri örneğinde, kestirilecek model parametreleri:
- Dışsal değişkenlerin varyansları: 2
- Dışsal değişkenlerin kovaryansı: 1
- Bozuklukların varyansları: 3
- Doğrudan etkiler: 8

$$2 + 1 + 3 + 8 = 14$$

İçsel değişkenlerin varyansları ve kovaryansları model parametreleri olarak ele alınmaz.

Bozukluk, modelde nedeni bilinmediğinden, gözlenmeyen dışsal değişken olarak ele alınır.

Model Parametreleri:

- Model parametresi araştırmacının tanımlamasına bağlı olarak **serbest** (free), **sabit** (fixed) veya **sınırlandırılmış** (constrained) olabilir.
- **Serbest parametre** (free parameter) örneklem verisinden bilgisayar yazılımı tarafından kestirilen parametredir.
- **Sabit** parametre (fixed parameter) bir sabite eşit olarak belirlenen parametredir; yazılım bu sabiti veriye bağlı olmaksızın parametrenin kestirimi olarak kabul eder.
- **Sınırlandırılmış** parametre (constrained parameter) yazılım tarafından belli sınırlılıklar içerisinde kestirilir ancak bir sabite eşit olmak üzere sabitlenmez.

Serbestlik Derecesi:

- **Model serbestlik derecesi (sd)** model gözlemlerinin sayısı ve modelden kestirilecek parametre sayısı arasındaki farka eşittir:
- Hastalık faktörleri örneğinde,

$$sd = 15 - 14 = 1$$

- **sd<0** model tanımlanamaz.
- **sd=0** model ancak tanımlanır (just identification) ve kuramsal olarak her parametrenin tek bir çözümü vardır. Model veriye mükemmel uyum gösterir.
- **sd>0** model aşırı tanımlanmış (over identification) olur. Aşırı tanımlanan modellerde kuramsal olarak her bir parametrenin birden fazla çözümü vardır.

Model Tanımlanması

(Model Identification) İlkeleri

- Bir yol modelinin değerlendirilmesi sırasında karşılaşılabilecek olası problemlerden biri **modelin tanımlanmasıdır**.
- Modeldeki **her bir parametre için** kuramsal olarak **tek bir kestirim** üretilebiliyorsa, model tanımlanır denir. Aksi halde, model tanımlanamaz.
- **Kuramsal olarak ifadesi tanımlanmanın verinin değil, modelin bir özelliği** olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır.

Model Tanımlanması

(Model Identification) İlkeleri

- Örneğin, **eğer bir model tanımlanmazsa, örneklem büyüklüğüne (100, 1000, vb.) bağlı olmaksızın** tanımlanamaz olarak kalır.
- Bu nedenle, **tanımlanmayan modellerin yeniden tanımlanması** gerekir. Aksi halde, **analizler çözüm** üretmez.
- Herhangi bir yapısal eşitlik modeli için tanımlanmanın gerektirdiği iki koşul vardır:
 - Her **gözlenmeyen (gizil) değişken bir ölçeğe atanmalıdır**, bozukluk yol analizindeki tek gizil değişkendir.
 - **En az serbest model parametreleri kadar gözlem olmalıdır ($sd \geq 0$)**

Model Tanımlanması

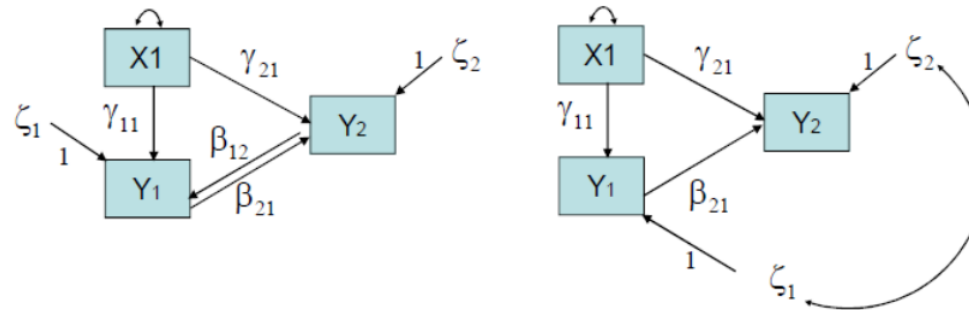
Gizil Değişkenlere Ölçek Atanması

- Gizil değişkenler **yapay bir ölçektedirler**. Yazılımın gizil değişkenleri içeren etkilerin kestirimlerini hesaplayabilmesi için **gizil değişkenlere bir ölçek atanması gerekir**.
- **Unit Loading Identification (ULI) constraint:** Artık yol katsayısı (bozukluğun doğrudan etkisini ifade eden yol katsayısı) 1.0'e sabitlenir, böylece bozukluk ilgili içsel değişkenin açıklanmayan varyansı ile ilişkili bir ölçeğe atanmış olur.
 - Regresyon ve yol analizi modellerinde, **ölçekler bozukluklara genellikle ULI** aracılığıyla atanırlar.
- **Unit Variance Identification (UVI) constraint:** Gizil içsel değişkenlerin (yol modelinde bozuklukların) varyansı 1.0'e eşitlenir böylece gizil değişkenin varyansı standartlaştırılmış ölçekte olur.

Model Tanımlanması

Yetersiz Tanımlanma (Underidentification)

- Yetersiz tanımlanan bir modelde **serbest model parametrelerinin** sayısı gözlem sayısından büyüktür, **diğer bir ifadeyle modelin serbestlik derecesi sıfırdan küçüktür ($sd < 0$)**.
- Yetersiz tanımlanan bir model test edilemez ve yeniden tanımlanması gerekir. Bu durumda en az bir parametrenin çözümü yoktur.
- Örnek:

Model Tanımlanması

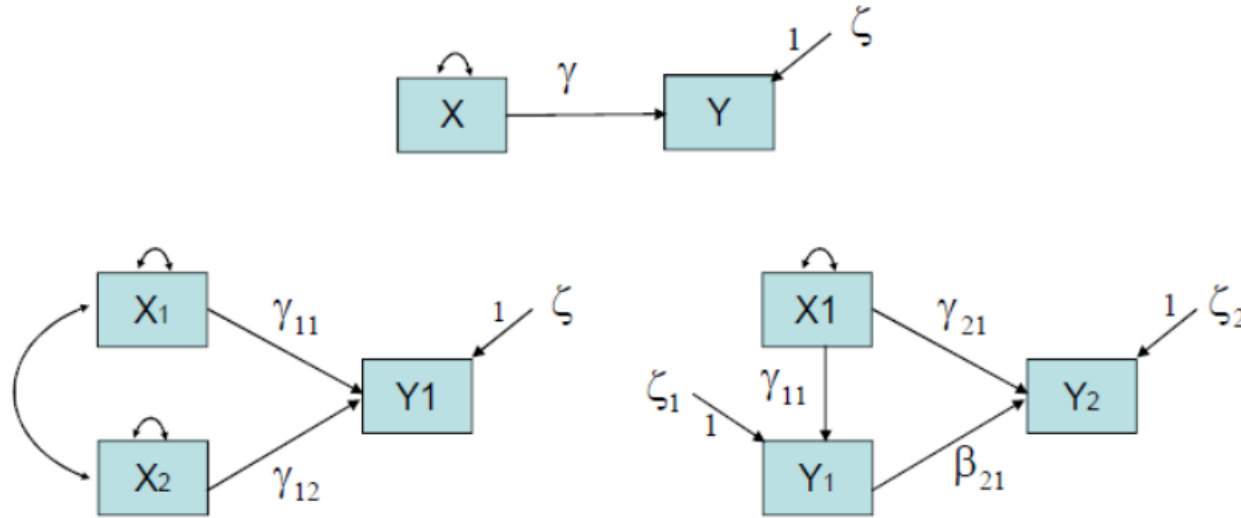
Yetersiz Tanımlanma (Underidentification)

- Gözlem eksikliğinin tanımlanmamaya nasıl yol açtığının bir örneği
 - $a + b = 6$
- Verilen eşitlik bir model olarak ele alınırsa, **6 gözlem**, **a ve b de parametrelerdir**.
- Eşitlikte **parametre sayısı (2)**, **gözlem sayısından (1)** daha fazla olduğundan, her bir parametre için tek bir çözüm bulmak imkansızdır.
- **a ve b** parametreleri için eşitliği sağlayacak sonsuz sayıda çözüm vardır:
- Örneğin, $(a = 4, b = 2)$, $(a = 8, b = -2)$ vb.
- **Yetersiz tanımlanan bir yol modeli için** program **her bir parametreye ait tek bir kestirim üretmeye** çalışırken de benzer bir durum söz konusudur.

Model Tanımlanması

Ancak Tanımlanma (Just Identification)

- Ancak tanımlanan bir modelde **parametre sayısı ve gözlem sayısı** birbirine eşittir, diğer bir ifadeyle modelin serbestlik derecesi sıfıra eşittir ($sd = 0$) ve model tanımlanır; kuramsal olarak her parametrenin tek bir çözümü vardır.
- Örnek:

Model Tanımlanması

Ancak Tanımlanma (Just Identification)

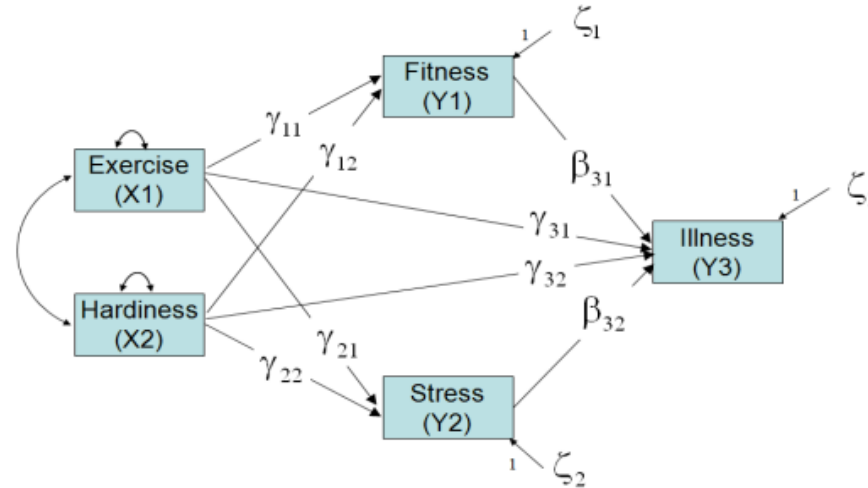
Ancak tanımlanmanın bir örneği aşağıda verilmiştir:

- $a + b = 6$
- $2a + b = 10$
- Verilen eşitlikler bir model olarak ele alınırsa, **6** ve **10 gözlemler**, **a** ve **b de parametrelerdir**.
- Eşitlikte **parametre sayısı (2)**, **gözlem sayısına (2)** eşit olduğundan, her bir parametre için tek bir çözümü bulunmaktadır.
 - $(a = 4, b = 2)$
 - Parametre kestirimleri verildiğinde gözlemler mükemmel bir şekilde üretilir.
- Ancak tanımlanan bir yol modeli için program her bir parametreye ait tek bir kestirim üretmekle kalmayıp **model veriye mükemmel uyum** sağlayacaktır.

Model Tanımlanması

Aşırı Tanımlanma (Overidentification)

- Aşırı tanımlanan bir modelde **parametre sayısı, gözlem sayısından küçüktür**, diğer bir ifadeyle modelin serbestlik derecesi sıfırdan büyüktür **$sd > 0$** , kuramsal olarak her parametrenin olası bir çok çözümü vardır.

- Aşırı tanımlanan bir model için, üretilen kovaryans matrisi örneklem kovaryans matrisini **mükemmel bir şekilde üretmeyecektir**.

Model Tanımlanması

Aşırı Tanımlanma (Overidentification)

Aşırı tanımlanmanın bir örneği aşağıda verilmiştir:

- $a + b = 6$
- $2a + b = 10$
- $3a + b = 12$
- Verilen eşitlikler bir model olarak ele alınırsa, **6, 10 ve 12** gözlemler, **a ve b de parametrelerdir.**
- Üç eşitliği sağlayacak **a ve b değerleri bulunmayabilir.**
- Örneğin, $(a = 4, b = 2)$ değerleri sadece ilk iki eşitliği sağlar.

Model Tanımlanması

Aşırı Tanımlanma (Overidentification)

- Aşırı tanımlama durumunda, her bir parametre için tek bir çözüm aşağıdaki şekilde üretilir:
 - Gözlemler ve üretilen gözlemler arasındaki farkın karesinin toplamının mümkün olduğunca küçük olacağı pozitif parametre değerleri bulunur.
 - Örneğin, $(a = 3, b = 3,3)$ sadece en küçük toplam kareler farkını sağlamakla kalmaz tek bir çözüm üretir.

bitti